

JAZONI YENGILROG'I BILAN ALMASHTIRISH

Abdurayimov Mirzohid Doniyor og'li

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi 3-o'quv kursi kursanti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20563268>

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi jinoyat qonunchiligida insonparvarlik tamoyilining yorqin ko'rinishlaridan biri bo'lgan jazoni yengilrog'i bilan almashtirish institutining huquqiy tabiati, qo'llanilish asoslari va ijtimoiy ahamiyati chuqur tahlil qilingan. Maqolada mahkumlarni axloqan tuzatish, ularning resotsializatsiyasi jarayonini jadallashtirishda ushbu institutning o'rni yoritilgan. Shuningdek, sud-huquq amaliyotida yuzaga kelayotgan ayrim muammolar qiyosiy-huquqiy metodlar yordamida o'rganilib, xorijiy davlatlar tajribasi asosida milliy qonunchilikni yanada takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: jinoyat huquqi, jazo, jazoni yengilrog'i bilan almashtirish, insonparvarlik tamoyili, axloq tuzatish, resotsializatsiya, probatsiya xizmati, ozodlikdan mahrum qilish.

Аннотация: В данной статье проводится глубокий анализ правовой природы, оснований применения и социальной значимости института замены наказания более мягким, который является одним из ярких проявлений принципа гуманизма в уголовном законодательстве Республики Узбекистан. Освещена роль данного института в нравственном исправлении осужденных и ускорении процесса их ресоциализации. Также с помощью сравнительно-правовых методов изучены некоторые проблемы, возникающие в судебно-правовой практике, и на основе опыта зарубежных стран разработаны научно обоснованные предложения и рекомендации по дальнейшему совершенствованию национального законодательства.

Contact: 99 826 99 56

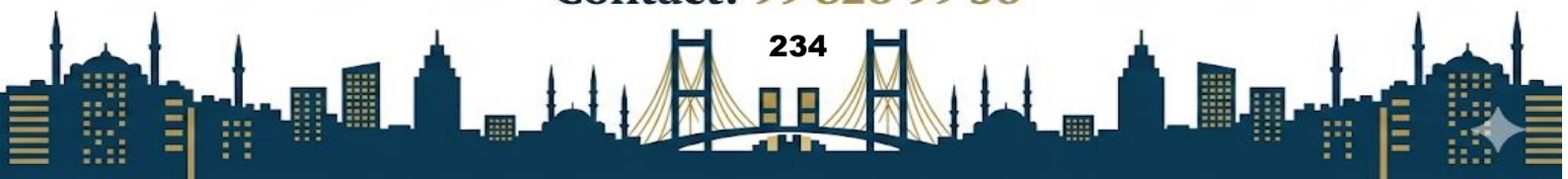
Ключевые слова: уголовное право, наказание, замена наказания более мягким, принцип гуманизма, исправление, ресоциализация, служба пробации, лишение свободы.

Abstract: This article provides an in-depth analysis of the legal nature, grounds for application, and social significance of the institution of substituting a punishment with a milder one, which is one of the vivid manifestations of the principle of humanism in the criminal legislation of the Republic of Uzbekistan. The article highlights the role of this institution in the moral correction of convicts and the acceleration of their resocialization process. Furthermore, using comparative-legal methods, certain problems arising in judicial practice are examined, and scientifically grounded proposals and recommendations for the further improvement of national legislation are developed based on the experience of foreign countries.

Keywords: criminal law, punishment, substitution of punishment with a milder one, principle of humanism, correction, resocialization, probation service, deprivation of liberty.

Jinoyat qonunchiligining asosiy maqsadi faqatgina jinoyat sodir etgan shaxsni jazolash, unga jismoniy yoki ruhiy azob berish emas, balki uni axloqan tuzatish, qayta tarbiyalash va jamiyatga to‘laqonli a‘zo sifatida qaytarishdan iboratdir. O‘zbekiston Respublikasida olib borilayotgan sud-huquq islohotlarining bosh g‘oyasi inson, uning hayoti, erkinligi, sha’ni, qadr-qimmati va boshqa daxlsiz huquqlarini oliy qadriyat sifatida e’tirof etishga qaratilgan. Shu nuqtai nazardan, jinoyat huquqidagi insonparvarlik tamoyili alohida ahamiyat kasb etadi.

Jazoni yengilrog‘i bilan almashtirish instituti insonparvarlik va odillik tamoyillarining amaliy ro‘yobga chiqish mexanizmlaridan biridir. Qonunchilikka ko‘ra, agar mahkum o‘zining namunali xulq-atvori, mehnatga va o‘qishga bo‘lgan halol munosabati bilan tuzalish yo‘liga qat’iy o‘tganligini isbotlasa, davlat unga

nisbatan tayinlangan jazoning o'talmai qolgan qismini undan ko'ra yengilroq bo'lgan boshqa jazo turi bilan almashtirish imkoniyatini beradi. Bu esa, o'z navbatida, mahkumlar uchun o'ziga xos "rag'batlantirish" vositasi bo'lib xizmat qiladi va ularni qonunga itoatkor fuqaro bo'lishga undaydi.

Ushbu maqolaning maqsadi – O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining (JK) 74-moddasida nazarda tutilgan jazoni yengilrog'i bilan almashtirish institutining ijtimoiy-huquqiy tabiatini o'rganish, uning amaliyotdagi muammolarini tahlil qilish hamda ilg'or xorijiy tajribalarga tayangan holda uni takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqishdir.

JAZONI YENGILROG'I BILAN ALMASHTIRISHNING HUQUQIY VA NAZARIY ASOSLARI

1.1. Institutning tushunchasi va ijtimoiy-huquqiy tabiati

Jinoyat huquqida jazoni ijro etish jarayonida mahkumning shaxsida yuz beradigan ijobiy o'zgarishlar qonun chiqaruvchi tomonidan rag'batlantirilishi lozim. Jazoni yengilrog'i bilan almashtirish – bu sud tomonidan tayinlangan jazoning ma'lum bir qismini o'tagan va tuzalish yo'liga o'tganligini o'z xulq-atvori bilan namoyon qilgan mahkumga nisbatan qolgan jazo muddatini qonunda belgilangan tartibda yengilroq jazo turiga o'zgartirishni anglatadi.

Ushbu institutning ijtimoiy-huquqiy tabiati shundaki, u ikki xil funktsiyani bajaradi:

1. **Ijtimoiy-preventiv funktsiya:** Mahkumlarni jazoni ijro etish muassasalarida belgilangan tartib-qoidalarga rioya etishga, intizomli bo'lishga va jinoyatni qayta sodir etmaslikka rag'batlantiradi.
2. **Iqtisodiy va gumanitar funktsiya:** Davlatning yopiq turdagi jazoni ijro etish muassasalarini (turmalarini) saqlash xarajatlarini kamaytiradi

hamda shaxsni oilasi, jamiyati bag'riga ertaroq qaytarib, uning ijtimoiy aloqalari uzilishi va deqratatsiyaga uchrashining oldini oladi.

1.2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida belgilangan shartlar

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 74-moddasiga asosan, jazoni yengilrog'i bilan almashtirish qat'iy belgilangan moddiy va formal (rasmiiy) asoslarga ega.

Moddiy asos – bu mahkumning o'zining namunali xulq-atvori va halol mehnati bilan tuzalish yo'liga qat'iy o'tganligidir. Mahkumning tuzalish yo'liga o'tganligini baholashda qator omillar inobatga olinadi:

- Jazoni o'tash davridagi xulq-atvori (intizomiiy jazolarning yo'qligi, rag'batlantirishlarning mavjudligi);
- O'qish va mehnatga bo'lgan munosabati;
- Sodir etgan jinoyati natijasida yetkazilgan moddiy va ma'naviiy zararining qoplanganligi (ushbu mezon so'nggi yillarda jinoyat huquqiga jabrlanuvchilarning huquqlarini himoya qilish maqsadida kiritilgan muhim shartlardan biridir);
- Muassasa ma'muriyati va jamoat tashkilotlari tadbirlaridagi ishtiroki.

Formal (rasmiiy) asos – bu qonunda ko'rsatilgan jinoyat toifasiga qarab, tayinlangan jazo muddatining ma'lum bir qismini amalda o'taganlik faktidir. Qonunchilikka ko'ra (JK 74-modda), jazo quyidagi muddatlar amalda o'talganidan so'ng yengilrog'i bilan almashtirilishi mumkin:

1. Ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyat va uncha og'ir bo'lmagan jinoyat sodir etganlik uchun tayinlangan jazoning kamida **uchdan bir qismi (1/3)**;
2. Og'ir jinoyat sodir etganlik uchun, shuningdek qasddan sodir etgan jinoyati uchun ilgari ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan shaxsga tayinlangan jazoning kamida **yarmi (1/2)**;

3. O'ta og'ir jinoyat sodir etganlik uchun, shuningdek jazodan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilingan yoki jazosi yengilrog'i bilan almashtirilgan shaxs jazoning o'talmagan qismi mobaynida qasddan yangi jinoyat sodir etganligi uchun hukm qilingan bo'lsa, tayinlangan jazoning kamida **uchdan ikki qismi (2/3)**.

JAZONI YENGILROG'I BILAN ALMASHTIRISHNING QO'LLANILISH MEXANIZMI VA PROBATSIIYANING O'RNI

2.1. O'zgartirilishi mumkin bo'lgan jazo turlari

Jazoni yengilrog'i bilan almashtirish deganda odatda ozodlikdan mahrum qilish jazosini ozodlikni cheklash yoki axloq tuzatish ishlari kabi jazolarga almashtirish tushuniladi. O'zR JKning 74-moddasiga binoan, sud jazoning o'talmay qolgan qismini quyidagi yengilroq jazo turlaridan biriga almashtirishi mumkin:

- **Jarimaga** (agar shaxs muayyan miqdorda daromad manbaiga ega bo'lsa va jinoyatning ijtimoiy xavfliligi imkon bersa);
- **Axloq tuzatish ishlariga;**
- **Ozodlikni cheklashga.**

Bunda jazo jinoyat sodir etilgan paytda amalda bo'lgan qonunda nazarda tutilgan doiralarda almashtiriladi. Ozodlikdan mahrum qilish jazosini ozodlikni cheklash bilan almashtirish hozirgi kunda eng ko'p qo'llaniladigan amaliyotlardan biridir. Bu shaxsni to'liq izolyatsiyadan qutqarib, uning jamiyat nazorati (Probatsiya xizmati) ostida o'z oilasida yashashiga imkon beradi.

2.2. Probatsiya xizmatining resotsializatsiyadagi o'rni

2018-yilda O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi tizimida Probatsiya xizmatining tashkil etilishi jinoyat-ijroiya tizimida inqilobiy o'zgarish bo'ldi. Jazosi yengilrog'iga, xususan ozodlikni cheklash yoki axloq tuzatish ishlariga almashtirilgan shaxslar aynan Probatsiya xizmati hisobiga turadi.

Probatsiya xizmatining asosiy vazifasi – nafaqat jazo ijrosini nazorat qilish, balki mahkumlarning ijtimoiy moslashuvi, ularni ishga joylashtirish, psixologik yordam ko‘rsatish va qayta jinoyat sodir etishining oldini olishdan iboratdir. Jazosi yengilrog‘i bilan almashtirilgan shaxs uchun ko‘pincha elektron brasletlar qo‘llanilishi shaxsning erkinligini ma‘lum darajada cheklasa-da, qamoqxona sharoitidan ko‘ra behisob darajada gumanitardir.

XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI VA QIYOSIY TAHLIL

Jazoni yengilrog‘i bilan almashtirish instituti nafaqat O‘zbekiston, balki aksariyat rivojlangan xorijiy mamlakatlar huquq tizimlarida ham mavjud bo‘lib, ularni o‘rganish milliy qonunchilikni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Germaniya jinoyat huquqi tajribasi: Germaniya Jinoyat kodeksida jazo muddatining yarmidan ko‘pi o‘talganidan keyin sudning qarori bilan ozodlikdan mahrum qilishni to‘xtatib turish yoki shartli ozod qilish (Bewährung) keng qo‘llaniladi. Germaniya tizimida asosiy e‘tibor jinoiy harakat natijasida jabrlanuvchiga yetkazilgan zararni qoplash (Täter-Opfer-Ausgleich) va ijtimoiy terapevtik muassasalardagi rehabilitatsiya natijalariga qaratiladi. Bizning qonunchiligimizda ham zararni qoplash majburiyati kiritilishi aynan shu ilg‘or tajribaning natijasidir.

Rossiya Federatsiyasi amaliyoti: Rossiya Federatsiyasi Jinoyat kodeksining 80-moddasiga ko‘ra (Замена неотбытой части наказания более мягким видом наказания), mahkum qonunda belgilangan muddatlarni o‘taganidan so‘ng jazoni yengilrog‘iga almashtirishni so‘rab to‘g‘ridan-to‘g‘ri sudga murojaat qilish huquqiga ega. Ularda ham O‘zbekistonnikiga o‘xshash muddatlar (1/3, 1/2, 2/3) belgilangan bo‘lib, so‘nggi yillarda asosiy e‘tibor majburiy ishlarga (принудительные работы) jalb qilishga qaratilmoqda. Rossiyada maxsus axloq tuzatish markazlari (Исправительные центры) tashkil etilgan bo‘lib, mahkumlar o‘sha yerda yashab ishlaydilar.

Fransiya va Skandinaviya davlatlari: Bu davlatlarda "qisman ozodlik" yoki "kunduzgi qamoq" tizimi mavjud bo'lib, jazoni yengilrog'iga almashtirish jarayonida shaxs kunduzi ishlab, kechasi muassasaga qaytishi yoki faqat dam olish kunlari muassasada bo'lishi mumkin. Shuningdek, Finlyandiya va Shvetsiyada jazoni almashtirish qarori faqatgina sud emas, balki maxsus qamoqxona komissiyalari va ijtimoiy xizmatlar xulosalariga tayanib qabul qilinadi. Ularning tizimi to'liq elektron nazorat va kuchli reabilitatsion dasturlarga asoslangan.

SUD-HUQUQ VA QO'LLASH AMALIYOTIDAGI MUAMMOLAR

Amaldagi qonunchilik shartlari aniq ko'rsatilgan bo'lishiga qaramay, amaliyotda jazoni yengilrog'i bilan almashtirish mexanizmini qo'llashda bir qator tizimli va huquqiy muammolar ko'zga tashlanadi:

1. "Tuzalish yo'liga o'tganlik" tushunchasining subyektivligi: Eng katta muammolardan biri – mahkumning tuzalish yo'liga qat'iy o'tgan yoki o'tmaganligini baholash jarayonidir. Jinoyat-ijroiya qonunchiligida qator mezonlar belgilangan bo'lsa-da, pirovard xulosa jazoni ijro etish muassasasi ma'muriyatining subyektiv munosabatiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Bu esa inson omili ta'sirining kuchayishiga, korrupsiogen holatlar yoki nohaqliklarning kelib chiqishiga sabab bo'lishi mumkin. Qaysidir mahkumga bitta kichik intizomiy qoidabuzarlik uchun xulosa berilmasligi, boshqasiga esa berilishi sud amaliyotida bahs-munozaralarga olib kelmoqda.

2. Yetkazilgan zararni qoplash muammosi: Qonunchilikdagi so'nggi o'zgartirishlarga ko'ra, jazoni yengilrog'i bilan almashtirish yoxud muddatidan ilgari shartli ozod qilish uchun jinoyat oqibatida yetkazilgan moddiy zararni to'liq qoplash sharti qo'yildi. Garchi bu jabrlanuvchi manfaatlarini himoya qilsa-da, qamoqxona sharoitida oylik maoshi juda kam bo'lgan mahkumlarning millionlab so'mlik zararni qoplay olmasligi ularning ushbu insonparvarlik aktidan umrbod

mahrum bo'lishiga olib kelmoqda. Axir shaxs ozodlikni cheklash kabi yengilroq jazoga o'tkazilsa, u to'laqonli ishlashi va zararni tezroq qoplashi mumkin-ku? Bu yerda mantiqiy ziddiyat mavjud.

3. Jabrlanuvchi yoki uning qonuniy vakilining roziligi masalasi:

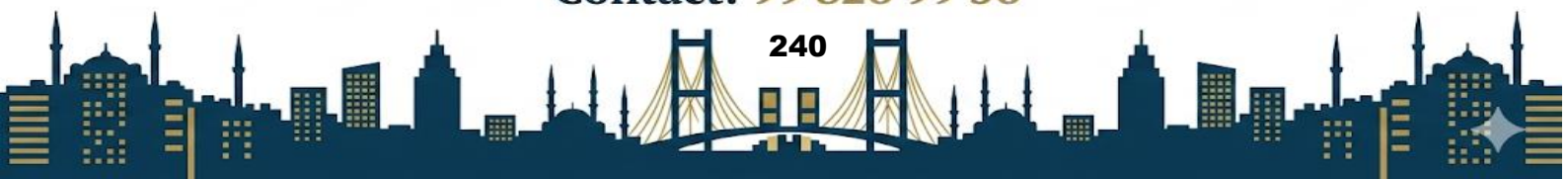
Amaliyotda sudlarda jazoni almashtirish ko'rib chiqilayotganda jabrlanuvchining roziligi ham so'raladi. Ammo jinoyat – bu faqat shaxsga emas, davlatga va jamiyatga qarshi ham sodir etilgan qilmish. Jabrlanuvchining qasos olish istagi ustun kelib, mahkum to'liq tuzalgan bo'lsa-da, doimiy ravishda e'tiroz bildiraverishi institutning qonuniy maqsadi bo'lmish resotsializatsiyani tormozlaydi.

4. Axloq tuzatish ishlari va ish bilan ta'minlash masalasi: Jazoni yengilrog'i bilan almashtirish asosan "axloq tuzatish ishlari" yoki "ozodlikni cheklash" jazolari ko'rinishida qo'llaniladi. Axloq tuzatish ishlari tayinlangan shaxslar daromadining ma'lum qismi davlat foydasiga ushlab qolinadi. Muammo shundaki, hududlarda (ayniqsa chekka tumanlarda) bo'sh ish o'rinlari yetishmasligi oqibatida Probatsiya hisobiga olingan shaxslar ishga joylashishda qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Ishsiz mahkum esa yangi jinoyat sodir etishiga potensial moyil bo'ladi.

QONUNCHILIK VA AMALIYOTNI TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA TAKLIF VA TAVSIYALAR

Yuqorida qayd etilgan muammolarni bartaraf etish va jazoni yengilrog'i bilan almashtirish institutining samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

Birinchidan, mahkumning tuzalish darajasini aniqlovchi "Balli tizim"ni joriy etish. Muassasa ma'muriyatining subyektiv xulosalariga chek qo'yish uchun mahkumning axloqini baholovchi to'liq raqamlashtirilgan ball tizimini (masalan, "Elektron qamoqxona" yoxud "Adolatli jazo" tizimi) joriy etish lozim. Unda

mahkumning o'qishi, mehnati, muassasa qoidalariga rioya etishi oylik ballarda hisoblanib, inson aralashuvisiz qonunda belgilangan punktga yetganda, tizim avtomatik ravishda sudga taqdimnoma shakllantirishi kerak.

Ikkinchidan, zarar qoplanishi masalasiga muqobil yondashuvni qo'llash.

Jinoyat orqali yetkazilgan zararni qoplash shartini mutlaq asos sifatida emas, balki muqobil shart sifatida ko'rib chiqish lozim. Agar shaxs yopiq muassasada ishlab zararni qoplash imkoniyatiga ega bo'lmasa (mehnat layoqati cheklangan bo'lsa yoki muassasada yetarli ish o'rni bo'lmasa), sudga shaxsni aynan zararni tezroq qoplashi uchun erkinroq jazo turiga (ozodlikni cheklash) o'tkazish bo'yicha vakolat berish qonun hujjatlarida aks etishi maqsadga muvofiq. Bunda qoplash majburiyati Probatsiya xizmati nazorati ostiga qo'yiladi.

Uchinchidan, mustaqil psixologik-ijtimoiy komissiya xulosasini kiritish.

Mahkumni muddatidan oldin shartli ozod qilish yoki jazosini yengilrog'iga almashtirish ishlari faqat qamoqxona ma'muriyati xulosasi va prokuror nazorati asosida amalga oshirilmoqda. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, bu jarayonga albatta mustaqil psixologlar, sotsiologlar va inson huquqlari vakillari jalb etilishi kerak. Bu shaxsning kelajakda yana jinoyat sodir etish ehtimolini (residiv riskini) ilmiy va psixologik baholash imkonini beradi.

To'rtinchidan, jazoni yengilrog'i bilan almashtirish toifalarini

kengaytirish. Ayrim iqtisodiy jinoyatlar yoki ehtiyotsizlik orqali sodir etilgan jinoyatlar bo'yicha jazoni yengilrog'i bilan almashtirish uchun talab qilinadigan muddatlarni (1/3 yoki 1/2) qayta ko'rib chiqish va yanada liberallashtirish zarur. Jamiyat uchun xavfli bo'lmagan shaxslarni davlat hisobidan boqish o'rniga, ularni erta muddatlarda soliq to'lovchi, mehnatga layoqatli fuqaro sifatida jamiyatga qaytarish iqtisodiy tomondan ham ancha manfaatli hisoblanadi.

Beshinchidan, Probatsiya xizmati salohiyatini raqamlashtirishni

kuchaytirish. Jazosi ozodlikni cheklashga o'zgartirilgan fuqarolarni to'liq GPS /

GPRS tizimli elektron brasletlar bilan ta'minlash va kuzatuvni sun'iy intellekt orqali tahlil qilish mexanizmlarini kengaytirish zarur. Shuningdek, ijtimoiy tadbirkorlarga yengillashtirilgan jazoni o'tayotgan shaxslarni ishga qabul qilganliklari uchun soliq imtiyozlari berilishi tizimli joriy qilinishi kerak.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, jazoni yengilrog'i bilan almashtirish instituti O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi va jinoyat-ijroiya qonunchiligida davlatning gumanitar siyosatini ifoda etuvchi eng muhim huquqiy vositalardan biridir. Bu institut nafaqat adolatni qaror toptirish, balki inson hayotini qutqarish, uni to'g'ri yo'lga solish, jinoyatchilikning takrorlanish darajasini pasaytirish (residivizmni oldini olish) kabi chuqur ijtimoiy missiyani bajaradi.

Bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan "Inson qadri uchun" tamoyili doirasida ushbu mexanizmni quruq rasmiyatchilikdan xoli tarzda, to'liq raqamlashtirilgan, shaffof va adolatli qo'llash ustuvor vazifa bo'lib qolmoqda. Mahkumlarning tuzalish jarayonini baholashda subyektivizmdan yiroqlashib, aniq elektron va psixologik mezonlarga tayanish, jamiyat bag'riga qaytgan fuqaroning moslashuvi uchun Probatsiya xizmatini keng qo'llab-quvvatlash O'zbekistonda xavfsiz va barqaror fuqarolik jamiyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Qonunchilikka taklif etilayotgan o'zgarishlar esa sudlar mustaqilligini va qarorlarning xolisligini yana bir pog'ona yuksaltiradi.

REFERENCES:

1. **O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.** – T.: "O'zbekiston", 2023.
2. **O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi.** (01.01.2024 yil holatiga ko'ra). Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi - Lex.uz.
3. **O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodeksi.** Lex.uz.
4. **Mirziyoyev Sh.M.** Qonun ustuvorligi va inson manfaatlari ta'minlanishi – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – T.: "O'zbekiston", 2017.

SCIENTIFIC CONFERENCE OPEN PROCEEDINGS

Global Academic Knowledge Repository

5. **Rustamboyev M.H.** O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat huquqi kursi. Umumiy qism. Darslik. – T.: ILM ZIYO, 2018.
6. **Usmonov M.B.** Jinoyat huquqida jazo tizimi va uni takomillashtirish muammolari. Monografiya. – T.: TDYU nashriyoti, 2020.
7. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarorlari to‘plami. "Jazoni yengilrog‘i bilan almashtirish va muddatidan ilgari shartli ozod qilish amaliyoti to‘g‘risida"gi qaror.
8. **Belyaev N.A.** Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. – Ленинград, 2018. (Rossiya tajribasi bo'yicha tahlil).
9. **Kaiser G.** Kriminologie: Ein Lehrbuch. Heidelberg. 2015. (Yevropa huquqiga doir).
10. Xalqaro inson huquqlari hujjatlari (BMTning "Qamoqdagilar bilan muomala qilishning minimal standart qoidalari" - Nelson Mandela qoidalari).

Contact: 99 826 99 56

